

Asya Studies

AcademicSocialStudies/Akademik Sosyal Araştırmalar
DOI: 10.31455/asya.486064 / Number: 6, p. 31-38, Winter2018

TEK PARTİLİ YILLARIN EKONOMİ POLİTİĞİNDE ETİBANK'IN KROM MADENCİLİĞİ

ETİBANK'S CHROMIUM MINING IN ECONOMY POLITICS OF SINGLE PARTY
YEARS

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
20.11.2018

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
22.12.2018

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
31.12.2018

**Asya'dan
Avrupa'ya
Uluslararası
Sosyal Bilimler
Dergisi**

Öğr. Gör. Dr. Özkan Demir
Selçuk Üniversitesi Silifke Taşucu
MYO,
ozkandemir@selcuk.edu.tr

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0001-5593-4693>

Öz

Cumhuriyet'in ilanıyla beraber sadece siyasi alanda değil ekonomik alanda da yeni Türk Devleti'nde politika değişikliğine gidilmiştir. Osmanlı Devleti zamanında yabancılara verilen imtiyazlar, ekonomik bağımsızlığa ters düşen uygulamalar olduğu için Cumhuriyet hükümetleri ilk olarak milli bir ekonomi oluşturma gayreti içerisine girmişlerdir. Başlangıçta özel teşebbüsü destekleyici adımlar atılmasına rağmen istenilen düzeyde yatırım yapılmayınca ekonomik politikada değişikliğe gidilmiştir. Bu doğrultuda 1930'lu yılların Türkiye'sinde Devletçilik adı verilen bir kavram ortaya çıkmıştır. Bu dönemde yabancılara elinde olan imtiyazlar zamanla devlet tarafından satın alınarak ekonomideki bağımsızlaşma çabaları doğrultusunda önemli adımlar atılmıştır. Ekonominin önemli bir alanı olan madencilik alanında da birçok maden işletmesinin imtiyazı satın alınmış ve ocaklar millileştirilmiştir.

1935'te kurulan Etibank, Türkiye'nin yer altı ve yer üstü servetlerini ortaya çıkarmak için faaliyet göstermiştir. Devlet adına maden ocaklarını açma ve işletme görevini yürüten banka başta kömür, bakır ve krom olmak üzere maddi açıdan kâr getiren alanlara öncelik vermiştir. Dünyada krom bakımından zengin ülke olarak bilinen Türkiye'de de Elazığ Guleman bölgesindeki krom madeni 1936 yılında Etibank tarafından işletmeye alınmıştır. Ülke krom ihtiyacının % 60'tan fazlası yapılan yatırımlar sonucunda Guleman kromlarından elde edilmiştir. Bölgeye getirdikleri vasıtasıyla sadece maden üretimi yapılmayıp sosyal ve ekonomik anlamda da Etibank maden işletmelerinin katkısı ortaya çıkmıştır.

Bu alışmada Cumhuriyet'in ilk dönemlerindeki ekonomik politikalara değinilmiş ve Etibank'ın krom madencililiği hakkında incelemede bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler; Ekonomi, Sanayi, Etibank, Krom, Guleman

Abstract

With the declaration of the Republic, policy changes were made not only in the political field but also in the economic field in the New Turkish State. Since the privileges granted to foreigners during the Ottoman Empire were the applications that were contrary to economic independence, the Republic governments first attempted to create a national economy. In the beginning, despite the steps to support private enterprises, the desired level of investment was not made, policy changes were made in the economy. In this respect, a concept called Devletçilik emerged in Turkey in the 1930s. During this period, the state has taken important steps in line with the efforts of independence in the economy by purchasing the privileges of foreigners. In the mining sector, which is an important part of the economy, many mining enterprises have been nationalized by purchasing concessions.

Founded in 1935, Etibank has operated to reveal Turkey's underground and above ground wealth. In the name of the state, the bank has given priority to areas that make material profit, especially coal, copper and chromium. In Turkey, which is famous for its world-wide chrome, the chromium mine in Elazığ Guleman area was opened to operation by Etibank in 1936. More than 60% of the country's chromium requirement is obtained from Guleman chromium as a result of investments made. The contribution of Etibank mining enterprises not only resulted in the production of minerals but also in social and economic terms.

In this study, economic policies in the early republican period and the chromium mining of Etibank were investigated.

Key Words: Economy, Industry, Etibank, Chromium, Guleman

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Demir, Ö. (2018). Tek Partili Yılların Ekonomi Politiliğinde Etibank'ın Krom Madencililiği. *Asya Studies-AcademicSocialStudies/Akademik Sosyal Araştırmalar*, Number:6, Winter, p. 31-38.

GİRİŞ

Anadolu coğrafyası dünyada önem arz eden birçok zenginliğe sahiptir. Bunlar arasında hem yer altı kaynaklarının zenginliği hem jeopolitik konumu hem de sularının bol olması ve iklimin elverişliliği nedeniyle tarıma elverişli olması gelmektedir. Tarihi süreç içerisinde ise birçok medeniyet Anadolu'nun bu zenginliklerinden faydalanmak istemiştir. Bu çalışmada ele aldığımız madencilik konusunda da Osmanlı Devleti XIX. yüzyılın sonlarında çeşitli yasal düzenlemeler yaparak Anadolu'daki maden rezervlerini kullanma yoluna gitmiştir. Zonguldak Ereğli kömür madenleri başta olmak üzere krom ve bakır gibi madenlerin maddi açıdan değerli olması, Osmanlı Devleti'nin bu alanlardaki çalışmalarını yoğunlaştırmasını sağlamıştır. Bu dönemde Türk girişimcilerin maden işletme faaliyetlerini yürütmek için yeterli sermayesi bulunmadığından madenlerin işletilmesinde Batılı maden işletmecilerine uzun süreli (bazen 99 yıllığına) imtiyazlar verilmiştir. 1890-1911 yılları arasında 101'i yabancı şirketlere ve 67'si de azınlık statüsündeki vatandaşlara maden çıkarma imtiyazı tanınmıştır¹. Bu dönemlerde madencilik üretimi artış gösterse de, bu artış madencilik alanına hakim olan yabancı ve azınlık sermayesinin yararına olmuştur.

Krom madenciliği bakımından Osmanlı Devleti'nde 1900'den itibaren devletin sona ermesine kadar yaklaşık 394 bin ton krom üretimi gerçekleşmiştir. Bu dönemde en düşük üretim I. Dünya Savaşı dönemlerine denk gelmiştir. 1901 yılında 40.972 ton olan üretim bundan sonraki yıllarda düşüş göstermiştir². 1902 yılında krom üretimindeki Türk payı % 60 civarındayken özellikle 1908'den sonra krom üretimindeki Türk payı küçülmüştür. Yabancılara ait olan paylar ise 1909-1911 yıllarında % 42-48 civarındadır. Azınlık payları ise 1909-1911 döneminde % 50 düzeyinde olmuştur³. 1922 yılında gelindiğinde toplam krom üretimi 2.540 tona düşmüştür. Savaş yılları ve ardından başlayan işgaller sebebiyle krom üretimindeki düzenleme ve planlamalar üretimi arttırmada yeterli olmamıştır. Bu şartlar içerisinde Cumhuriyet dönemine geçiş yapılmış ve ekonomi alanında yeni düzenlemelere gidilmiştir.

1. Cumhuriyetin İlk Yıllarındaki Ekonomik Düşünceler

Osmanlı Devleti'nden devralınan zayıf ve yabancılara bağımlı ekonomik yapıdan dolayı, TBMM Hükümeti tarafından bağımsız bir ekonomi fikri ortaya konmuştur. Lozan görüşmelerinin kesildiği dönemde 17 Şubat 1923'te İzmir'de yeni Türk Devleti'nin ilk yıllarda uygulayacağı ekonomi politikaların şekillendirileceği bir kongre toplanmıştır. Bu sebeple önceden yaşanan olumsuzlukları yaşamamak için, ekonomik politikalarda bir değişim yapılmak istenmiştir. Kongrede Türk Devleti'nin, özel teşebbüsü himaye edici ve destekleyici rol üstlenerek millî ekonominin toparlanması amaçlanmıştır. Kongreye katılan 1135 delegenin kabul ettiği maddelerle, ulusalcı bir anlayışla bağımsız ekonomi politikası onaylanmış, yasal ve kurumsal düzenlemeler öngörülmüştür.

İzmir İktisat Kongresi'nde, ulusal ekonomiden sık sık söz edilmiştir. Ulusal ekonomi, yabancı tüccarların yerine Türk girişimcilerin ve yabancı bankaların yerini Türk bankalarının alması şeklinde düşünülmüştür⁴. Ayrıca özel sanayi yatırımlarına özendirici uygulamalar sağlanmıştır. Kongre kararları gereğince bankaların kurulması öngörüldüğünden bu konuda ilk olarak özel sermaye ile bir bankanın kurulması gerçekleşmiştir. 26 Ağustos 1924'te İş Bankası kurulmuş ve ilk genel müdürlüğüne Mahmut Celal Bey (Bayar) getirilmiştir. Banka, ticarî konularda etkin olmak için kurulmuştur. Ancak bunun yanında millî sanayinin gelişmesi için şeker, cam, madencilik, dokuma gibi alanlardaki kuruluşları yabancı şirketlerden devralarak, bu kuruluşların millileştirilmesini sağlayacaktır⁵.

Özel sanayi yatırımlarında sanayicilere kredi sağlanması ve millî sanayiye teşvik edecek unsurların benimsenmesi gibi ilkeler çerçevesinde 28 Mayıs 1927'de Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanun ile sanayi teşebbüsleri ve maden işletmeleri belirli bir zaman için bazı vergilerden muaf tutulmuştur. Bunların yanında yeni kurulacak sanayi müesseselerine ucuz ve kolay kredi imkânları sağlamak, faiz oranlarının düzenlenmesi gibi teşvik edici malî tedbirler de alınmıştır. Ancak bu desteklere rağmen özel teşebbüs sahiplerinin sermaye sıkıntısı sebebiyle sanayileşme anlamında istenilen atılım yapılamamıştır.

¹ Yakup Kepenek – Nurhan Yentürk; *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul, 1994, s. 13.

² “Saltanatın Son ve Cumhuriyetin İlk 22 Yılı İçinde Türk Madenciliği”, *MTA Enstitüsü Dergisi*, C. 34, Ankara, 1945, s. 266.

³ A. Gündüz Ökçün; *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları (Yavuz Abadan'a Armağan - Ayrı Basım)*, Ankara, 1969, s. 874.

⁴ İlhan Tekeli - Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, İstanbul, 2009, s. 34.

⁵ Cahit Kayra; *Cumhuriyet Ekonomisinin Öyküsü 1923-1950 Devletçilik Altın Yıllar*, C. 1, İstanbul, 2013, s. 70.

1929 yılında dünyada meydana gelen ekonomik buhran Türkiye'ye de sıçrayınca Cumhuriyet hükümeti, ekonomik anlamda politika değişikliğine gitmiştir. Bu ise Devletçilik adındaki kavramın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Devletçi ekonomik politika devletin özellikle sanayi alanına bizzat yatırım yapması ve ekonomik hayatın tüm alanlarının devlet denetimi altına alınması biçiminde gelişmiştir⁶.

1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın etkilerinin hissedilmesiyle devletin iktisadi hayata müdahalesi ortaya çıkmıştır. 1930 yılında dönemin Ekonomi Bakanı Şakir Bey (Kesebir) başkanlığında kurulan komisyonun hazırladığı raporda özetle devletin ekonomiyi yönlendirmesi, özel teşebbüsü teşvik etmesi, özel sektöre kaynak sağlaması önerilmiştir⁷.

Devletçilik politikasının yoğun şekilde uygulandığı alan sanayi sektörü olmuştur. Bu politika, ana özelliklerini ve yansımaları kamu iktisadi kuruluşları ile Birinci ve İkinci Sanayi Planlarında bulmuştur. Devletçilik uygulamasının somut olarak başlangıcı ise, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'na dayanmaktadır⁸. Korumacı ve devletçi bir dönem olarak kabul edilen dönemde, yurt dışından getirilen malların ithalatından kaçınılmıştır. Böyle bir dönemde 1933 yılında hazırlanan ve 1934 yılında yürürlüğe konulan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın asıl amacı da, ülke dışından ithal edilen tüketim mallarının, yurt içinde üretiminin sağlanmasına yönelik olmuştur. Dokuma (tekstil), maden üretimi, selüloz (kağıt), çimento-seramik ve kimya sektörlerine yönelik yapılan plan, hükümetin yatırım programı niteliğindedir⁹.

Cumhuriyet'in ilanından sonraki süreçte, madencilik faaliyetlerini bir düzene sokmak ve görülen yanlış uygulamaları sonlandırmak amacıyla önemli çalışmalara başlanmıştır. Ülke madenciliğinin gelişmesini sağlayacak politikalara yer verilmiş, bu alanda hizmet sağlayacak kurum, kuruluş ve işletmeler tesis edilmiştir¹⁰. Cumhuriyet'in onuncu yılından itibaren izlenen politikaların başında sanayideki yabancı sermayenin tasfiyesi olmuştur. Osmanlı Devleti zamanında alınan imtiyazlarla madenlerde söz sahibi olan yabancıların elinde bulunan maden işletmelerinin Türkiye tarafından satın alınarak millileştirilmesi, devletin doğrudan madencilik alanındaki yatırımlarına zemin hazırlamıştır. Ancak devlet adına fabrika açma ve işletme görevini yerine getirmek üzere bir kuruluşa ihtiyaç duyulunca 14 Haziran 1935'te 2805 sayılı kanunla Etibank adlı kuruluş ortaya çıkmıştır. Etibank, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'nün tespit ettiği madenleri çıkarmak ve onları işlemek ayrıca ihtiyaç duyulan sermayeyi ülke yararına en uygun şekilde sağlama imkânlarını araştırmak ile sorumlu tutulmuştur. Devlet tarafından yabancılardan alınacak olan maden imtiyazları da Etibank'a aktararak, devletin kontrolünde madencilik çalışmalarının yapılmasına imkan verilmiştir.

Sümerbank ve Etibank, Beş yıllık plan gereği devlet tarafından sorumlu tutulan mali kurumlar olmuştur. Bu bankalara hem sermaye sağlama hem de işletmecisi olma görevi verilmiştir. Uygulamada bu iktisadi devlet teşekküllerinin özerk bir biçimde verimli çalışmaları beklenmiştir. Devlet kesiminin sanayileşme yönündeki milli ekonomiye katkılarını bu bankaların sağlaması düşünülmüştür¹¹.

Etibank, öncelikli olarak yabancıların elinde olan maden şirketlerini devlet adına satın alarak millileştirme politikası takip etmiş ve ilk olarak 1936'da Ergani Bakır T.A.Ş.'in Almanlara ait olan hissesi Etibank'a devredilmiştir. Böylece Ergani bakır madeni doğrudan devlet tarafından kontrol edilecek ve Etibank tarafından işletmeye açılacaktır¹². İkinci devletleştirme ise Zonguldak havzasındaki kömür ocakları için yapılmış ve 31 Mart 1937 tarih ve 3146 sayılı kanunla 3,5 milyon Türk Lirası karşılığında maden ocakları imtiyazları devletleştirilmiştir. Türkiye'de 1930'ların ortalarında yabancı sermaye elindeki bir ortaklığa ait işletmelerin satın alınmasıyla başlayan bu gelişmeler daha sonra madenlerin devlet işletmeciliğine geçilmesini sağlayacak biçimde sürdürülmüştür. Bu şekilde ülke ekonomisi için stratejik önem taşıyan madenlerin devlet tarafından işletilmesi yoluna gidilmiştir¹³.

⁶ Korkut Boratav; "İktisat Tarihi (1908-1980)", *Yakınçağ Türkiye Tarihi (1908-1980)*, C. 1, İstanbul, 2005, s. 321.

⁷ Özkan Demir; "İkinci Dünya Savaşı'na Kadar Türkiye'de Madencilik Alanındaki Gelişmeler", *ASOS Journal*, S. 40, Elazığ, 2017, s. 483.

⁸ Aytakin Altıparmak; "Türkiye'de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayiinin Gelişimi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 13, Kayseri, 2002, s. 41.

⁹ Ayhan Orhan; "Tek Partili Yılların Ekonomi-Politikası ve Kadro Hareketi", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 17, Kocaeli, 2009, s. 129.

¹⁰ Turgut İleri; "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Türkiye'de Madenciliğin Genel Durumu ve Atatürk'ün Madencilikle İlgili Düşünceleri", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C. 19, Kastamonu, 2011, s. 295.

¹¹ Erik Jan Zürcher; *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Y. Saner Gönen, İstanbul, 2000, s. 288.

¹² *CHP On Beşinci Yıl Kitabı*, Ankara, 1938, s. 294.

¹³ Hikmet Sami Türk; "Madenlerin Devletleştirilmesi", *Prof. Dr. Akif Erginay Armağanı (Ayrı Basım)*, Ankara, 1981, s. 198.

2. Etibank ve Krom Madenciligi

Anadolu'da Lawrance Smith tarafından Bursa-Harmancık bölgesinde keşfedilerek tanınan krom madeni, ilk zamanlarda porselen ve yüksek ısıya dayanan tuğla üretiminde kullanılmıştır. 1880'den itibaren ise top ve savaş araç-gereçleri, otomobil, nikelaj gibi alanlarda kullanılmıştır¹⁴. Balkan Savaşları'ndan sonra Alman Krupp ve Rochling firmaları Osmanlı Devleti'ndeki krom madeniyle ilgilenmiş ve birçok krom ocağını işletmeye başlamıştır. Ancak dünya savaşının başlaması sebebiyle bu teşebbüsler yarıda kalmıştır¹⁵.

Türkiye'de rezerv olarak en çok Guleman, Fethiye, Tokat-Erzincan, Bursa-Eskişehir, Mersin-Niğde (Toroslar) bölgelerinde bulunan krom madeni, genelde yüksek arazilerde yer aldığı için ocaklardan çıkarılan kromun satılması konusunda nakliye harcamaları fazla olmaktadır¹⁶.

I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında krom ihracatı çok düşük düzeylere inmiştir. 1930 yılında Türkiye'de mevcut imtiyazı devam eden ayrıca hükümete ait olan krom madenlerinde sondaj ve üretim çalışmalarında bulunmak üzere 250 bin Türk Lirası sermayeli Türk Krom Anonim Şirketi kurulmuştur¹⁷. Bu çalışmalarla beraber Cumhuriyet Dönemi'nde krom üretimi tekrar artarak 1932 yılında 55.216 ton düzeyine erişmiştir¹⁸. Etibank'ın kuruluşuna kadar krom üretimi daha çok yabancı şirketler tarafından yapılsa da Alacakaya-Guleman krom yatağında 1936 yılında Şark Kromları TAŞ'ın kurulmasıyla Etibank bu alanda faaliyete başlamıştır¹⁹.

Elazığ'ın Alacakaya ilçesi (Guleman) sınırları içerisinde bulunan kromit yataklarına 1870 yılında Rus Jeologu Çahaçef tarafından değinilmiştir. Ancak kesin varlığı 1915 yılında saptanmıştır²⁰. Alacakaya köyü yakınlarındaki krom cevheri yatakları Maden Yüksek Mühendisi Abdullah Hüsrev (Guleman) Bey tarafından bulunmuştur. Abdullah Hüsrev Bey, 1915 yılında Ergani Bakır Madeni Müdürlüğü'nde İşletme Mühendisi iken burada tesadüfen krom cevheri ile karşılaştığını ve merakla yaptığı araştırmalar sonucunda bakır madenine yakın sahada Guleman köyünde krom cevherinin asıl yatağına ulaştığını ifade etmiştir²¹.

Guleman krom yatakları Etibank tarafından 2 Mart 1936 tarihli kararla işletmeye alınarak N. Behiç Erkin işletme müdürlüğüne atanmıştır²². Krom madeninin işletileceğini haber veren Akşam gazetesinde;

*"Etibank maden şefliğine tayin edilen Keçiözümlü Kükürt Fabrikası müdürü Şahap (Enver Birgi), yakında Ergani civarında yeni meydana çıkarılan krom madeni sahasında tetkikler yapacaktır. Bu mntıkada kromun mebzul (bol) olduğu anlaşılmıştır. Bu mühim toprak altı servetimizden istifade için icap eden tesisat yakında yapılacak ve Ergani'ye bu mntıkadan havai bir hat çekilecektir."*²³ açıklamasına yer verilerek Guleman krom madeninde inşaatın başlanacağı belirtilmiştir.

18 Mayıs 1936'da 350 bin TL sermaye ile Etibank bünyesinde Şark Kromları TAŞ kurularak Guleman'daki krom üretimi bu şirket tarafından yapılmaya başlanmıştır. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün onayıyla Guleman bölgesinde krom madenlerinin işletilmesi görevi Şark Kromları TAŞ'a devredilmiştir²⁴. Bu dönemden itibaren hem krom üretimi de hem ihracatı yapılırken bir yandan da tesisat ve inşaat işlerinin bitirilmesine çalışılmıştır. Şark Kromları İşletmesi 27 Ocak 1937 tarihinde Etibank'a bağlı bir müesseseye dönüştürülerek bu şekilde çalışmalara devam edilmiştir²⁵.

Etibank'ın kurulmasına kadar geçen sürede 1924 - 1935 yılları arasında Türkiye'de krom cevherinin toplam üretim miktarı 368 bin ton civarında olmuştur. Şark Kromları İşletmesi'nin faaliyete geçmesiyle 1936 yılının altı aylık döneminde Guleman'daki krom üretimi 23 bin tona ulaşmıştır. Devam eden yıllarda işletme bünyesinde yapılan yatırımlar sonucunda 1939'daki krom üretimi 105 bin tona

¹⁴ "Türkiye ve Krom", *MTA Enstitüsü Dergisi*, C. 3, Ankara, 1936, s. 23.

¹⁵ Vedat Eldem; *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara, 1994, s. 54.

¹⁶ Kırac Ali Bekişoğlu; "Türkiye'de Krom Madenciligi", *Madencilik*, S. 2/5, Ankara, 1961, s. 309.

¹⁷ *BCA*, 030.18.1.2 / 16.85.8

¹⁸ Nejat Tamzok; "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminden Çok Partili Döneme Madencilik Politikaları 1861-1948", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 63, S. 4, Ankara, 2008, s. 197.

¹⁹ Burhan Ulutan; *Etibank 1935-1985*, Ankara, 1987, s. 78.

²⁰ Mustafa Bozdemir; *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Endüstriyel Mirasımız*, İstanbul, 2011, s. 287.

²¹ Abdullah Hüsrev Guleman; "Madencilik Hayatımdan Birkaç Hatıra", *MTA Enstitüsü Dergisi*, C. 13, Ankara, 1938, s. 29.

²² B. Ulutan, *Etibank (1935-1985)*, s. 117.

²³ "Krom madenimiz işletilecek", *Akşam*, 29 Mart 1936, s. 2.

²⁴ *BCA*, 030.18.1.2 / 65.41.17

²⁵ *BCA*, 030.18.1.2 / 71.7.15

kadar yükselmiştir. Böylece ülke krom ihtiyacının % 64,2'si Guleman'daki rezervlerden elde edilmiştir²⁶. Üretilen kromlar daha çok yurt dışına satılarak döviz girdisi sağlanmıştır. Guleman'da 1936 yılında çıkarılan kromlar da Alman Krupp firmasına satılmış ve 30 bin ton roşkromit ihraç edilmiştir²⁷. 1936 yılında Türkiye krom ihracatında toplam satış 114 bin ton civarında olmuştur. Bunun 37 bin tonu Almanya'ya, 27 bin tonu İsveç'e, 12 bin tonu Fransa'ya, geri kalanı da İngiltere, Amerika, İtalya, Hollanda gibi sanayileşen devletlerdir. Bu satışlardan toplam elde edilen döviz geliri ise 2 milyon 169 bin Türk Lirası civarında olmuştur²⁸.

Guleman krom madeninde Etibank'ın yaptığı çalışmalar, ülkemiz krom üretiminin artışına da yansımıştır. Bu doğrultuda 1936 yılında toplam 160 bin ton, 1937 yılında da 192 bin ton krom üretimi gerçekleşmiştir²⁹.

Guleman'daki kromu başka bölgelere nakletmek için karayolu kullanılmış ancak mevsim şartlarının zaman zaman kara ulaşımını engellemesi üzerine bir hava hattı inşasına karar verilmiştir. 3 Temmuz 1937 günü çalışır duruma getirilen 18 km. uzunluğundaki bu hava hattının açılışı 1937'deki Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına denk getirilerek törene katılan protokol tarafından hizmete alınmıştır³⁰.

Guleman'da krom üretiminin devam ettiği dönemde 17 Haziran 1938 tarihinde kabul edilen 3460 sayılı kanun gereğince İktisadi Devlet Teşekkülleri kurulması sağlanarak Şark Kromları TAŞ, 11 Mart 1939'da 1 milyon 300 bin TL sermayeli Mahmut Mesuliyetli Şark Kromları İşletmesi Müessesesi'ne dönüştürülmüştür³¹. Guleman bölgesindeki maden çalışmaları devam ederken Kütahya'nın Tavşanlı ilçesi Dağardı köyündeki krom madeninin imtiyazının Etibank'a devredilmesi için ihale yapılmış; bu konudaki mukavele ve şartnameler 14 Mart 1939'da Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından onanmıştır³².

3. İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Krom Madenciliği

1939'da İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla ülkemizde uygulanan ekonomik politikada önemli değişikliklere gidilmiştir. 1940-1945 yılları arasında uygulanan ekonomik politika savaş ekonomisi niteliğinde olmuştur. Dönemin başında 18 Ocak 1940'ta kabul edilen Milli Korunma Kanunu'nda madencilikle ilgili konulara da yer verilerek maden müesseselerinde hükümet tarafından gerekli görülen değişiklikler yapılmadığı takdirde bu müesseselere devlet tarafından el konulabileceği belirtilmiştir. Devletin savaş yıllarında sanayi yatırımlarını azaltması maden üretimine yansımış ve üretimde düşüşler yaşanmıştır³³.

Etibank'ın krom işletmeciliğine başlamasıyla beraber Türkiye krom üretiminde artışların yaşandığı görülmektedir. 1935 yılında 150.472 ton olan toplam üretim, 1938 yılında 213.831 tona kadar yükselmiştir. Bu miktarın 95.010 tonu Şark Kromları İşletmesi'ne aittir. Türkiye'nin 1939 yılı krom ihracatında % 43 pay ile Etibank birinci olmuştur. Şark Kromları bölgesindeki üretim bir yıl içerisinde % 37'den % 43'e çıkarılmıştır. Ancak Türkiye krom üretimi İkinci Dünya Savaşı ile birlikte azalmış, 1943 yılında 154 bin ton seviyesine gerilemiştir. Bu düşüşte Şark Kromları İşletmesi'ndeki üretim düşüşünün de etkisi bulunmaktadır. Bu tarihten sonra üretim tekrar artarak 1948 yılında 285.725 ton düzeyine ulaşmış ve bu üretimin 125.703 tonu Şark Kromları İşletmesi tarafından karşılanmıştır³⁴. Krom madeni daha çok döviz getirici bir ihracat unsuru olmuş ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan olumsuz etkilenmiştir. Yıllar itibarıyla üretim rakamlarına bakıldığında, krom üretimi Etibank'ın bu alana girmesiyle önemli oranda artmış ve ihracat ile beraber ülkeye ciddi manada döviz girdisi sağlamıştır.

Etibank'a verilen görevler arasında ülkede çıkarılan madenlerin yurtdışına satışı da yer almaktadır. Krom üretimi noktasında büyük paya sahip olan Etibank'a, Türkiye'de çıkarılan kromun

²⁶ "Saltanatın Son ve Cumhuriyetin İlk 22 Yılı İçinde Türk Madenciliği...", s. 265.

²⁷ Fahri Türk - Emirhan Kaya; "Cumhuriyet Dönemi Türk-Alman İlişkilerinde Sıradışı Bir Aktör: Krupp Firması 1923-1990", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 10, S. 20, Ankara, 2017, s. 130.

²⁸ Umumi Maden Durumu", *MTA Enstitüsü Dergisi*, C. 6, Ankara, 1937, s. 3.

²⁹ *İktisat Vekaleti 1936 ve 1937 Maden İstatistiği*, 29 Birinci Teşrin 1938, Ankara, s. 76.

³⁰ Ömer Kemal Açar; "Hava Demiryolu Nasıl Açıldı", *Altın Elaziz Halkevi Dergisi*, S. 32, 1 Sontesrin 1937, s. 15.

³¹ Kemalettin Apak - Cevdet Aydınelli - Mehmet Akın; *Türkiye'de Devlet Sanayi ve Maden İşletmeleri*, İzmit, 1952, s. 333.

³² *BCA, 030.18.1.2 / 86.22.17*

³³ Ahmet Kartalkanat; "Cumhuriyet Döneminde Madenciliğimizin Gelişimi ve Türkiye Madencilik Politikası", *Jeoloji Mühendisliği Dergisi*, S. 38, Ankara, 1991, s. 54.

³⁴ *Etibank*, Ankara, 1949, s. 12.

diğer ülkelere satışı işlerinde kullanmak üzere 1940 yılında hükümet tarafından bir milyon Türk Lirası sermaye sağlanmıştır³⁵.

Türkiye’de çıkarılan kromun savaş yıllarında satışı için Almanya, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere ile sözleşmeler imzalanmasına rağmen, zaman zaman kromun satışı konusunda sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Akdeniz ve Karadeniz’in savaş sahası içinde olması dolayısıyla krom ihracatımızda düşüşler yaşanmıştır. 1939’da krom ihracatı 183 bin ton düzeyindeyken 1942’de 144 bin seviyesine inmiştir³⁶. Almanlara yapılan satışı dışında İngilizlere de satış yapılmış ve 1942 yılında Guleman madenlerinden 100 bin ton cevherin Mersin limanına taşınması talep edilmiştir. Mevsimin elverdiği ölçüde Şubat ve Mart aylarında 10 bin tondan fazla krom taşınmış, Mart ayının sonunda toplam 12 bin ton civarında krom Mersin limanına sevk edilmiştir³⁷.

Almanya, Mersin limanına alternatif bir güzergâh düşünerek kromu Guleman madenlerinden Zonguldak limanına taşımış buradan da gemilerle sevkiyat gerçekleşmiştir. ABD ve İngiltere’nin Türk kromunun Almanlara satılmaması konusundaki olumsuz düşüncelerine rağmen Alman Ulaştırma Bakanlığı ve Alman demiryolları yetkililerinin kararıyla krom sevkiyatında kullanılmak üzere Türkiye’ye beş yüz vagon ve elli lokomotif gönderilmiştir. Ayrıca Krupp firması aylık on beş bin ton krom garantisi karşılığında yetmiş bir lokomotif ve bin vagonu Türkiye’ye göndereceğini açıklamıştır³⁸. Bu süreçte silah sanayisi için gerekli olan krom madeni Türkiye tarafından 1943 ve 1944 yıllarında 135 bin ton krom Almanlara satılmıştır. 1944 yılındaki 184 bin ton krom üretiminin 95 bin tonu sadece Şark Kromları İşletmesi tarafından yapılmıştır³⁹.

Sadece Almanya değil ABD de Türkiye’den krom ithal etmiştir. 1943’te ABD’nin 41.250 ton civarında krom aldığı görülmektedir. Buna karşılık 1944 Ocak ve Şubat aylarında Türkiye’nin, Almanya’ya yaptığı krom ihracatı artarak 46.783 tona ulaşmıştır. Bunun üzerine, 1944’ten itibaren müttefik devletlerin Almanya’ya krom ihracatını kesmek için Türkiye’ye yönelttikleri baskı artmıştır. 10 Mart 1944’te ABD Başkanı Franklin Roosevelt, İsmet İnönü’ye mektup yazarak Almanya’ya krom ihracatının kesilmesini rica etmiştir⁴⁰.

Almanya’ya satılan krom miktarındaki artış Türkiye’ye yönelik ambargo tedbirlerini gündeme getirmiştir. 1944 yılında ABD’nin desteğiyle yaptırımların dozu giderek artmıştır. 4 Nisan 1944 itibarıyla İngiltere ve ABD’nin, Türkiye’ye petrol ve yiyecek sevkiyatı tamamen durmuştur. Bu sırada İngiliz basınında Türkiye’ye baskı yaratmak amacıyla ya Türkiye’nin Almanya’ya krom ihraç etmeye devam etmesi ya da Müttefik devletlerden yardım alması konusunda tercihte bulunması amacıyla haberler çıkmıştır⁴¹.

Almanlara yapılan krom ihracatının kesilmesi için Müttefik devletlerle görüşmeler devam ederken Türkiye’nin ticaret gemilerine yönelik saldırılar da yaşanmıştır. “Krom” isimli bir Türk ticaret gemisi 1 Nisan 1944’te Marmaris açıklarında hangi ülkeye ait olduğu bilinmeyen bir denizaltı tarafından torpil göndermek suretiyle batırılmıştır. Batan gemide görevli bulunan 43 denizci orada bulunan sandallar tarafından sağ kurtarılarak kıyıya getirilmiş, bunlardan üçü yaralı olarak hastaneye kaldırılmıştır. Yulaf ve arpa taşıdığı bilinen bu geminin adının Krom olmasından dolayı batırılması Türkiye üzerindeki baskıları göstermesi bakımından dikkat çekicidir⁴².

İngiltere ve ABD’nin Türkiye’ye yönelik baskıları sonuç vermiş ve Türkiye 21 Nisan 1944 tarihinden itibaren Almanya’ya krom satışlarını durdurmuştur⁴³. Almanya ile ilişkiler kesildikten sonra Türkiye’nin krom üretiminde hızlı bir düşüş gözlenmiştir. Almanya ile ticaret yapılan 1944 yılında krom

³⁵ BCA, 030.18.1.2 / 91.65.11

³⁶ “Saltanatın Son ve Cumhuriyetin İlk 22 Yılı İçinde Türk Madenciliği...”, s. 265.

³⁷ BCA, 030.18.0.0 / 169.176.14

³⁸ Murat Önsoy; “1939-1944 İngiliz-Alman İktisadi Harbi: Türk Kromu Üzerine Pazarlıklar”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 30, S. 1, Ankara, 2012, s. 112.

³⁹ Saltanatın Son ve Cumhuriyetin İlk 22 Yılı İçinde Türk Madenciliği...”, s. 265.

⁴⁰ Nuri Karakaş; “II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’nin Krom Satışı ve Müttefik Politikaları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXV, S. 2, İzmir, 2010, s. 475.

⁴¹ M. Önsoy; “1939-1944 İngiliz-Alman İktisadi Harbi: Türk Kromu Üzerine Pazarlıklar”, s. 114.

⁴² “Krom Şilebimiz Nasıl Batırıldı?”, *Akşam*, 1 Nisan 1944, s. 1.

⁴³ Kamuran Gürün; *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939’dan Günümüze Kadar)*, Ankara, 1983, s. 125.

üretimi 184 bin ton iken, Almanya'ya savaş ilan edilen 1945 yılında bu miktar 148.069 tona ve 1946 yılında da 103.059 tona düşmüştür⁴⁴.

Türkiye krom üretiminde savaş yıllarında düşüş görülse de ihracat dalgalı seyretmiştir. İkinci Dünya Savaşı yıllarından başlayarak tek parti döneminin sonu kabul edilen 1946'ya kadar olan süreçte sadece Şark Kromları İşletmesi'nin krom ihracatı miktarı 282 bin ton civarında olmuştur. Örneğin Şark Kromları İşletmesi tarafından 1944 yılında 196 bin ton krom ihraç edilirken, Türkiye'nin savaşa girdiği 1945 yılında bu miktar 40 bin ton düzeyine düşmüştür⁴⁵.

SONUÇ

Türkiye'nin Osmanlı Devleti'nden devraldığı ekonomik miras, bağımsız ekonomi politikalarıyla yeniden şekillenmiş, yabancılara ait olan birçok şirket milli ekonomi düşüncesiyle devletleştirilmeye çalışılmıştır. Bu konuda çaba sarf edilen alanlardan biri de madencilik olmuştur. Bakır, krom ve kömürün hem rezerv bakımından fazla olması hem de diğer madenlere göre yüksek kâr getirmesi nedeniyle devletin öncelik verdiği madenler bunlar olmuştur. Birçok sanayi kolunun hammaddesi olan krom madeninin rezervlerini düşündüğümüzde bu konuda dünyanın önde gelen ülkelerinden biri Türkiye'dir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Anadolu'da keşfedilerek üretime geçilmesine rağmen XX. yüzyıl başlarındaki savaş ortamı krom üretimi ve ihracatını olumsuz etkilemiştir. Cumhuriyet dönemiyle beraber hükümet politikalarında madencilığe de yer verilmiş ve krom madeninin de ele alınması sağlanmıştır. Krom madeni 1936'dan itibaren Türk madenciliğinin önemli alanlarından birini oluşturmuştur. Etibank'ın kurulmasıyla başlayan süreçte millileştirme politikası dışında maddi değeri fazla olan maden sektörlerine öncelik verilerek bakır, kömür ve krom gibi alanlarda yatırımlara girilmiştir. Guleman krom madeni de bu ortamda Etibank'ın dikkatinden kaçmayarak, 1936 yılında Şark Kromları İşletmesi Türk Anonim Şirketi'nin kurulmasıyla devlet adına krom üretimine geçilmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarından 1936 yılına kadar madencilik alanında ağırlıklı olarak özel teşebbüs tarafından yapılan çalışmalarla, Etibank'ın kurulmasından sonra başlayan çalışmaları karşılaştırdığımızda 1935'ten itibaren maden üretiminde büyük oranda artışların olduğunu görmekteyiz. Madencilik alanında devletin doğrudan yatırımlara başlaması, bunda da önceliği gelir getiren bakır, krom, kömür gibi alanlara vermesi bu artıştaki en büyük sebeplerden sayılabilir. Söz konusu Guleman krom madeninde Etibank'ın üretim çalışmalarını başlatmasıyla sadece Guleman'daki üretim miktarı ülke krom payının % 64'üne denk gelmiştir.

Bu olumlu hava İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla yerini belirsizliğe bırakmıştır. Bu savaşta devletlerin kendi aralarındaki mücadelenin dışında bir de Türk kromu üzerine mücadeleler yaşanmıştır. Türkiye savaşan tarafların baskılarına maruz kalsa da büyük miktarda askeri ve ekonomik destek görmüştür. Ancak yine de Türkiye'nin krom üretimi savaştan önceki döneme nazaran % 40 oranında azalmış ve tek parti döneminin sonuna doğru 103 bin ton düzeyine inmiştir. Savaştan sonra Türkiye'de başlayan çok partili hayat döneminde de Etibank'ın krom madenciliğine yönelik yatırımları devam edecek ve Türkiye'nin çeşitli şehirlerinde krom işletmeleri açılacaktır.

KAYNAKÇA

BCA, 030.18.0.0 / 169.176.14

BCA, 030.18.1.2 / 16.85.8

BCA, 030.18.1.2 / 65.41.17

BCA, 030.18.1.2 / 71.7.15

BCA, 030.18.1.2 / 86.22.17

BCA, 030.18.1.2 / 91.65.11

"Krom madenimiz işletilecek", *Akşam*, 29 Mart 1936.

"Krom Şilebimiz Nasıl Batırıldı?", *Akşam*, 1 Nisan 1944.

"Saltanatın Son ve Cumhuriyetin İlk 22 Yılı İçinde Türk Madenciliği", *MTA Enstitüsü Dergisi*, C. 34, Ankara, 1945, s. 266.

"Türkiye ve Krom", *MTA Enstitüsü Dergisi*, C. 3, Ankara, 1936, s. 23-36.

"Umumi Maden Durumu", *MTA Enstitüsü Dergisi*, C. 6, Ankara, 1937, s. 1-4.

⁴⁴ Abidin Temizer – M. Selçuk Özkan; "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Krom Ticaretinin Siyasi ve Ekonomik Sonuçları", *Studies Of The Ottoman Domain*, C. 3, S. 4, Samsun, 2013, s. 14.

⁴⁵ "Türkiye Madencilik Faaliyeti", *MTA Enstitüsü Dergisi*, S. 46-47, Ankara, 1954, s. 121.

- Ağar, Ömer Kemal; “Hava Demiryolu Nasıl Açıldı”, *Altan Elaziz Halkevi Dergisi*, S. 32, 1 Sontışrin 1937, s. 14-16.
- Altıparmak, Aytekin; “Türkiye’de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayiinin Gelişimi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 13, Kayseri, 2002, s. 35-59.
- Apak, Kemalettin – Aydınelli, Cevdet – Akın, Mehmet; *Türkiye’de Devlet Sanayi ve Maadin İşletmeleri*, İzmit, 1952.
- Bekişoğlu, Kırac Ali; “Türkiye’de Krom Madenciligi”, *Madencilik*, S. 2/5, Ankara, 1961, s. 305-315.
- Boratav, Korkut; “İktisat Tarihi (1908-1980)”, *Yakınçağ Türkiye Tarihi (1908-1980)*, C. 1, İstanbul, 2005, s. 297-380.
- Bozdemir, Mustafa; *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Endüstriyel Mirasımız*, İstanbul, 2011.
- CHP On Beşinci Yıl Kitabı*, Ankara, 1938.
- Demir, Özkan; “İkinci Dünya Savaşı’na Kadar Türkiye’de Madencilik Alanındaki Gelişmeler”, *ASOS Journal*, S. 40, Elazığ, 2017, s. 478-490.
- Eldem, Vedat; *Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara, 1994.
- Etibank*, Ankara, 1949.
- Guleman, Abdullah Hüsrev; “Madencilik Hayatımdan Birkaç Hatıra”, *MTA Enstitüsü Dergisi*, C. 13, Ankara, 1938, s. 25-31.
- Gürün, Kamuran; *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939’dan Günümüze Kadar)*, Ankara, 1983.
- İktisat Vekaleti 1936 ve 1937 Maden İstatistiği*, Ankara, 29 Birinci Teşrin 1938.
- İleri, Turgut; “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Türkiye’de Madencilik Genel Durumu ve Atatürk’ün Madencilikle İlgili Düşünceleri”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C. 19, Kastamonu, 2011, s. 287-296.
- Karakaş, Nuri; “II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’nin Krom Satışı ve Müttefik Politikaları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXV, S. 2, İzmir, 2010, s. 447-482.
- Kartalkanat, Ahmet; “Cumhuriyet Döneminde Madencilikimizin Gelişimi ve Türkiye Madencilik Politikası”, *Jeoloji Mühendisliği Dergisi*, S. 38, Ankara, 1991, s. 51-67.
- Kayra, Cahit; *Cumhuriyet Ekonomisinin Öyküsü 1923-1950 Devletçilik Altın Yıllar*, C. 1, İstanbul, 2013.
- Kepenek, Yakup – Yentürk, Nurhan; *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul, 1994.
- Orhan, Ayhan; “Tek Partili Yılların Ekonomi-Politigi ve Kadro Hareketi”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 17, Kocaeli, 2009, s. 120-147.
- Ökçün, A. Gündüz; *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları (Yavuz Abadan’a Armağan - Ayrı Basım)*, Ankara, 1969.
- Önsoy, Murat; “1939-1944 İngiliz-Alman İktisadi Harbi: Türk Kromu Üzerine Pazarlıklar”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 30, S. 1, Ankara, 2012, s. 93-120.
- Tamzok, Nejat; “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminden Çok Partili Döneme Madencilik Politikaları 1861-1948”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 63, S. 4, Ankara, 2008, s. 179-204.
- Tekeli, İlhan – İlkin, Selim, *1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları*, İstanbul, 2009.
- Temizer, Abidin – Özkan, M. Selçuk; “II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’nin Krom Ticaretinin Siyasi ve Ekonomik Sonuçları”, *Studies Of The Ottoman Domain*, C. 3, S. 4, Samsun, 2013, s. 1-17.
- Türk, Fahri – Kaya, Emirhan; “Cumhuriyet Dönemi Türk-Alman İlişkilerinde Sıradışı Bir Aktör: Krupp Firması 1923-1990”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 10, S. 20, Ankara, 2017, s. 121-143.
- Türk, Hikmet Sami; “Madenlerin Devletleştirilmesi”, *Prof. Dr. Akif Erginay Armağanı (Ayrı Basım)*, Ankara, 1981.
- “Türkiye Madencilik Faaliyeti”, *MTA Enstitüsü Dergisi*, S. 46-47, Ankara, 1954, s. 115-132.
- Ulutan, Burhan; *Etibank 1935-1985*, Ankara, 1987.
- Zürcher, Erik Jan; *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, Çev. Y. Saner Gönen, İstanbul, 2000.